

ERFGOED BRUSSEL

April 2018 | Nr026-027

Dossier **KUNSTENAARSATELIERS**

Varia INTERIEURINRICHTING VAN HET KIK
GESPREKKEN OVER IMMATERIEEL ERFGOED

ATELIERS VAN HEDENDAAGSE KUNSTENAARS, EEN NIEUW ERFGOED

EEN GESPREK MET ENKELE KUNSTENAARS

JACINTHE GIGOU
DIRECTRICE ARKADIA VZW

Brussel heeft altijd al de naam gehad een stad te zijn die kunstenaars verwelkomt. Bovendien spreekt het imago van deze stad met haar tal-

rijke grote ruimten, vaak overblijfselen van het industriële verleden van de 19de eeuw, tot de verbeelding. De mysterieuze plek waar de kunst-

naar zich van de wereld afzondert om zijn creativiteit uit te leven, blijft fascineren. Een kunstenaarsatelier verradt veel van de persoonlijkheid, maar ook van het werk van de kunstenaar. Het atelier is geen woning. Het is niet op een esthetische of hiërarchische manier ingericht, de functies zijn hier helemaal anders. Het atelier heeft natuurlijk wel een architecturale vorm, maar belangrijker dan het gebouw op zich – hoewel dat in sommige gevallen erg indrukwekkend kan zijn – zijn de getuigenissen van de artistieke activiteit die er plaatsvindt. De combinatie van de kunstwerken – in wording, afgewerkt of in de conceptfase – en het gereedschap en de materialen, vormt een soort harmonieuze chaos. We gaan op bezoek in drie van de meest fascinerende ateliers van Brussel, ergens tussen kunst en architectuur.

Koetsdoorgang met muursculptuur van Maurice Frydman (foto M. Delfosse).

ATELIER VAN MAURICE FRYDMAN

Als we door de koetsdoorgang naar het atelier van Maurice Frydman (1928) lopen, overvalt ons meteen een gevoel van rust, dat contrasteert met de drukte van de vlakbij gelegen Wayezstraat. Hier werden in het begin van vorige eeuw, toen dit gebouw nog een garage was, houten karren gestald. Achteraan op de binnenplaats trekt een indrukwekkend wit en sensueel beeld van de kunstenaar uit de jaren 1970 alle aandacht. Het is hier perfect geïntegreerd, alsof het zijn natuurlijke habitat heeft gevonden.

Binnen: ruimte, licht, een deur naar een tuin, hier en daar enkele industriële overblijfselen, zorgvuldig uitgekozen meubelen en objecten, met op de achtergrond majestueuze oratoriummuziek. Het beeld wordt vervolledigd door talloze heren en der verspreide matrijs-schilderijen die onze aandacht trekken, ons hypnotiseren. Dit alles geeft ons het gevoel dat rust en sereniteit hier thuis zijn.

De ruimte strekt zich uit over twee plateaus van 300 m². Ze fungeerde achtereenvolgens als schrijnwerkerij, metaalatelier, fotostudio en was twee jaar lang de zetel van de *École de Recherche Graphique* (ERG). Sinds meer dan twintig jaar is dit het atelier van Maurice Frydman. Elke ruimte heeft haar functie: op de benedenverdieping onthaal en tentoonstellingsruimte; op de eerste verdieping het eigenlijke atelier, opgedeeld in een zone voor het maken van de spieramen, een andere voor beeldhouwwerk en een derde voor schilderkunst.

Meer dan twintig jaar geleden begon Maurice Frydman (1928) bijna toevallig met plastic te werken. Zijn werk draait rond de voorstelling van het lichaam, rond de talrijke interpretaties van en variaties op dit thema. Een van zijn belangrijkste expressiemiddelen is het gebruik van plastic mallen, waarmee hij werken vormgeeft waarvan de huid als het ware de vorm van een landschap aanneemt. Plastic is wellicht het meest banale materiaal dat we ons kunnen voorstellen, zowel in privégebruik als in de industrie. Het bezit echter unieke eigenschappen: zijn kwaliteiten benaderen erg goed die van de huid.

Hoe ervaart u uw atelier?

Ik heb lang gezocht naar een geschikt atelier. Een atelier is de bakermat van zoveel dingen. Een

Atelier van Maurice Frydman (foto M. Delfosse).

geschikt atelier vormt de essentiële stimulans voor experimenten die het werk doen groeien. Het is de plaats die alles tot ontplooiing doet komen. Het wordt zelf een mal, zoals mijn werk. Ik werd meteen verleid door deze ruimte. Er heerst een perfecte harmonie. De oriëntatie, met zijn noorderlicht, is uitstekend. Ik heb niet veel veranderd aan de ruimte, alleen de vloeren wit geschilderd en een van mijn wandsculpturen bij de ingang bevestigd. Ze past heel goed bij de ruimte.

Is het voor u belangrijk om wonen en werkruimte te combineren?

Absoluut. Ik sta soms 's nachts op om naar de evolutie van mijn werk te kijken en vooral de verschillende stadia van het drogen te controleren. Het nadeel is dat je niet genoeg afstand neemt, en dat is soms noodzakelijk voor het rijpingsproces. Het voordeel van een dergelijke levenswijze is dan weer dat je de voortgang van je werk op de voet kunt volgen. Mijn slaapkamer ligt trouwens vlak naast mijn atelier, de twee vloeien in

Atelier van Maurice Frydman (foto M. Delfosse).

mekaar over. Ik houd bijzonder veel van muziek, dat is een belangrijk deel van mijn leven. Daarom organiseer ik hier geregeld concerten van kamermuziek, die altijd bijzonder op prijs worden gesteld door de bezoekers.

Wat zijn de belangrijkste kwaliteiten van uw atelier?

Vooral de ruimtelijke proporties zijn ideaal. Ik kan hier werken op groot formaat maken en tentoonstellen. Maar ook kleinere ensembles, die hier bijzonder veel ruimte krijgen.

Het perspectief wordt zo opengetrokken en genereert talloze dingen. Ook de stilte die hier heerst, alleen doorbroken door de muziek die me permanent begeleidt. En tot slot de lichtinval, die verandert naargelang de seizoenen en de uren van de dag. Die variaties in het licht zijn een permanente bron van vervoering.

Wat zijn de minpunten?

Het is een loft-atelier met voor- en nadelen. Het atelier op de verdieping heeft een glazen dak, waardoor het er in de winter erg koud en in

de zomer heel warm is. Het is niet geïsoleerd en dus moeilijk te verwarmen en het verbruikt veel energie. Maar het atelier heeft zoveel charme dat ik vaak niet kan uitmaken of bezoekers eerder getroffen worden door de ruimte dan door mijn werk - een delicate zaak!

Hoe ziet uw ideale atelier eruit?

Voor mij is dat dit atelier! Trouwens, als ik andere ateliers bezoek, besef ik hoeveel geluk ik heb. De specifieke mentale ervaring van een ruimte is moeilijk naar elders te transponeren. De kunstenaar creëert een wereld waarmee hij onlosmakelijk verbonden is.

ATELIER VAN MICHEL FRANÇOIS

Michel François woont sinds drie jaar in zijn atelier in Sint-Gillis, in het voormalige Brusselse filiaal van de likeurfabriek *Cointreau Père et Fils*, in 1907 door William Decroué gebouwd in eclectische stijl met art nouveau-elementen. Zijn woning en atelier bevinden zich in het achtergebouw, dat in 1922 werd verbouwd door architect Antoine Cumps voor de inrichting van een laboratorium en in 1928 werd uitgebreid en verhoogd door Govaerts en Van Vaerenbergh, de architecten van onder meer het huis Van Buuren. In deze ruimten was een tijdlang uitgeverij Complexe gevestigd, vóór de kunstenaar er zich in 2014 installeerde.

Het werk van Michel François (1956) heeft een eigenzinnige schoonheid. Sporen, indrukken, het verdwijnen en de spanning staan centraal in zijn werk, dat refereert aan het leven en de mens. Hij gebruikt eenvoudige materialen als gips, glas of afval - wat hem soms verwant maakt aan de *arte povera* -, maar ook edele materialen als marmer, brons en

goud. Hij verdraait de kwaliteiten van materialen en probeert zo het moment vast te leggen waarop ze in een andere toestand overgaan: brons luchtig maken door het als een kanten structuur aan de muur te hangen, marmer uithollen met azijnzuur, enz. Hij is telkens op zoek naar de schoonheid in het toeval, het kantelmoment. Deze kunstenaar wil de broosheid van het moment vastleggen.

François maakt sculpturen (hij noemt zichzelf beeldhouwer), foto's, installaties en ontwerpt ook decors. Zijn atelier toont de diversiteit van zijn werk maar ook de ambivalentie tussen de eenvoud en verhevenheid ervan. Het gebouw is ruw, met indrukwekkende volumes. Een centrale ruimte met een glazen dak en een galerij fungeert als installatieruimte en grenst aan het eigenlijke atelier. De woning van de kunstenaar op de verdieping geeft uit op een dakterras met tuin, een microjungle tussen de daken van Sint-Gillis.

Waarom leef- en werkruimte met elkaar verbinden?

Ik houd van de porositeit tussen werk en dagelijks leven. Er is geen duidelijk onderscheid tussen beide. Ik kan het moment waarop het project vorm krijgt niet onderscheiden. Dat hoeft niet noodzakelijk te gebeuren op het moment dat ik in het atelier aan het werk ben. Dat kan een vluchtige droom zijn tijdens het koken, het slapen of terwijl ik met vrienden praat. Me verplaatsen om elders in een atelier te gaan werken, er een specifieke artistieke activiteit te gaan beoefenen, is niets voor mij.

Wat zijn de functies van het atelier?

Er is niet echt een grens, maar laten we zeggen dat het eigenlijke atelier een ruimte is om te experimenteren en te vervaardigen, om elementen samen te brengen en ze een plaats te geven in de ruimte en het licht. In

Atelier van Michel François (foto M. François).

mijn atelier bezig zijn, dat betekent discussiëren over de inhoud en de haalbaarheid van projecten, schetsen maken, telefoneren, dingen assembleren, fotograferen, schrijven, afwerken. Veel dingen worden elders uitgevoerd, want ik heb niet altijd het nodige gereedschap, en ik wil dat trouwens ook niet hebben. Dan zijn er activiteiten als fotograferen, een nomadisch medium. Of theater, scenografie, activiteiten als curator, leraar, allerlei dingen waarvoor geen atelier nodig is. Maar ik houd ook van het dagdagelijkse werken in deze ruimte, een atelier-woonruimte die tal van gebruiksmogelijkheden biedt.

Hoe hebt u de ruimte aangepast?

Gelukkig was het gebouw droog. Ik wilde niet veel veranderen, heb niet geraakt aan de vloeren. Ik heb beroep gedaan op architect Philippe Vander Maren en op een bevriende kunstenaar, Richard Venlet. Samen hebben we beslissingen genomen over de proporties, over waar er vensters moesten komen, over esthetische oplossingen en het ontwerp van sommige meubels.

Is het gemakkelijk om in Brussel een atelier te vinden?

Brussel heeft een industrieel en ambachtelijk verleden dat al lang achter ons ligt. Toch zijn er nog

Atelier van Michel François (foto M. François).

overal leegstaande fabriekjes te vinden. Maar ze zijn niet altijd zo toegankelijk, vaak worden er dure lofts van gemaakt en worden jongeren gedwongen een ruimte te delen. In de zogenaamde betere wijken (Ukkel, Elsene) zijn er niet veel ruimten meer te vinden, maar nog wel in gemeenten als Anderlecht en Molenbeek.

Speelt het atelier een belangrijke rol in uw werk?

Ik ben geneigd te denken dat als je van atelier verandert, je werk mee verandert. Je wordt rechtstreeks beïnvloed door een ruimte. En dat is niet alleen een kwestie van propertes.

Hoe ziet uw ideale atelier eruit?

Och, ik zou zeggen dat dat momenteel dit atelier is! Goed, ik zou liever hebben dat het op een heuvel lag, met een weids uitzicht over de stad en bomen op de voorgrond. Algemeen gesproken, houd ik ervan om in ruimten te leven die nog marge laten voor verandering en ontwikkeling, die een opening bieden, een verborgen ruimte. Deze ruimte heeft dat potentieel, en daarom houd ik ervan.

ATELIER VAN YVES ZURSTRASSEN

Via een ietwat verborgen aarden weg, desalniettemin 'laan' genoemd, komen we aan het atelier van Yves Zurstrassen. Het is meteen al duidelijk dat dit geen alledaagse plek is. De poort gaat open en we treden binnen in een voormalige fabriek van katoenen breigoed, een ruimte van 1.000 m² die dateert van het begin van de 20ste eeuw. Ze fungeerde achtereenvolgens als meubelopslagplaats en filmstudio (onder meer voor een film met actrice Annie Cordy) en stond daarna leeg. Zeventien jaar geleden kocht Yves Zurstrassen de fabriek aan de grondprijs; het gebouw was toen een bouwval en stond op instorten. Hij renoveerde het volledig en sinds hij zich hier vestigde, heeft hij het voortdurend uitgebreid. De laatste verbouwing dateert van 2012. Toen werd een uitbreiding toegevoegd van 600 m² voor een tentoonstellingsruimte en een loft met dakterras dat uitgaat op de tuin, het geheel ontworpen door het bureau Corbisier.

Yves Zurstrassen (1956) schildert al sinds hij 18 was. Zijn ateliers zijn altijd erg indrukwekkend geweest; zo had hij ooit een openluchtatelier in Spanje en werkte hij ook in het zuiden van Frankrijk. Zijn schilderkunst, soms in kleur, soms in zwart-wit, was aanvankelijk verwant aan het abstract expressionisme van Willem de Kooning en het fauvisme van Matisse. Reusachtige formaten vormen zijn handelsmerk. Zijn meestal met sjablonen aangebrachte vormen zijn vrij en dynamisch. Muziek — en vooral jazz, die gemakkelijk herkenbaar is in zijn doeken — vormt een essentieel onderdeel van Zurstrassens oeuvre.

Hoe bent u hier terechtgekomen?

Het was een 'brownfield', ik heb het gekocht in een tijd dat niemand hiervoor interesse had. Het gebouw stond op instorten, het werd in extreemis gered. Gezien het formaat van mijn werken, zocht ik een ruimte die groot genoeg was om er mijn schilderijen op te slaan. Er moest ook veel licht zijn. Dit was de ideale ruimte.

U woont hier niet. Is het voor u belangrijk om werk en wonen van elkaar te scheiden?

Schilderen is een eenzaam proces. Het is een langzaam proces, je moet afstand kunnen nemen. Ik houd ervan om overdag alleen te zijn, naar het atelier te komen, die overgang is mijn uitlaatklep. Ik heb zes kinderen, thuis is het erg druk. Ik kom meestal rond 7 uur aan in het atelier en ik vertrek rond 19 uur, om de files te vermijden. De eenzaamheid is goed voor reflectie en helpt vergissingen te voorkomen.

Welke rol speelt dit atelier in uw leven?

Het atelier, dat is mijn leven, het staat gelijk met zelfontplooiing. Als ik hier aankom, begint alles. Reizen trekt me niet meer aan, alleen nog het reizen met mijn geest via de

schilderkunst en heel veel muziek. Deze plek maakt dat mogelijk. Ik heb het ideale werkinstrument gecreëerd, met alle ruimte en licht die ik nodig heb.

Hoe ziet uw ideale atelier eruit?

Momenteel is dit het. Dit is het paradijs op aarde!

▲▼ Atelier van Yves Zurstrassen (foto Y. Zurstrassen).

Vertaald uit het Frans

Wat is de belangrijkste kwaliteit van deze plek?

De stilte. Zich afzonderen, kunnen wegvliegen, zich concentreren. En paradoxaal genoeg de mogelijkheid om muziek op te zetten zonder te storen. Muziek is essentieel in mijn werk. Ik heb een collectie jazzmuziek die in dozen is opgeslagen, tegen een van de muren van het atelier. Ze is een integraal onderdeel van deze plek en van mijn leven. Het is hier een fort, ik ben hier nog beter beschermd dan op het platteland, want hier word ik omringd door tuinen. Het is hier zelfs stiller dan op het platteland!

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Stéphane Demeter, Paula Dumont,
Murielle Lesecque,
Griet Meyfroots, Cecilia Paredes
en Brigitte Vander Bruggen

EINDREDACTIE NEDERLANDS

Paula Dumont en Griet Meyfroots

EINDREDACTIE FRANS

Stéphane Demeter

REDACTIESECRETARIAAT

Murielle Lesecque

COORDINATIE ICONOGRAFIE

Julie Coppens en Griet Meyfroots

COORDINATIE DOSSIER

Griet Meyfroots

AUTEURS/ REDACTIONELE MEDEWERKING

Marie Becuwe, Laurence Brogniez,
Marcel M. Celis, Victoire Chancel,
Tatiana Debroux, Paula Dumont,
Jacinthe Gigou, Coralie Jacques,
Harry Lelièvre, Judith Le Maire,
Isabelle Leroy, Gertjan Madalijns,
Dominique Marechal,
Griet Meyfroots, Christian Spapens,
Iwan Strauven, Linda Van Santvoort,
Francisca Vandepitte, Brigitte Vander
Bruggen, Tom Verhofstadt

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels,
Ubiqu Belgium NV/SA

NALEZING

Koenraad Raeymaekers,
Wim Kenis, Harry Lelièvre,
Coralie Smets, Tom Verhofstadt en
de leden van het redactiecomité

VORMGEVING

Polygraph'

ONTWERPER MAQUETTE

The Crew communication nv

DRUK

IPM printing

VERSPREIDING EN

ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen
bpeb@gob.brussels

BEDANKINGEN

Cathy Clarisse, Chantal d'Udekem,
Anne Macebo, Mary Peterson,
Linda Van Santvoort, Menno de Boer

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Bety Waknine, directrice-generaal
van Brussel Stedenbouw en Erfgoed/
Gewestelijke overheidsdienst
Brussel, CNN – Vooruitgangstraat
80, 1035 Brussel.

De artikelen zijn gepubliceerd
onder de verantwoordelijkheid
van de auteurs. Alle rechten voor
het reproduceren, vertalen of
herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Directie Monumenten en
Landschappen – Cel Sensibilisatie
CNN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel
<http://www.erfgoed.brussels>
broh.monumenten@gob.brussels

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen
om alle reproductierechten te betalen
toch nog gerechtigden zijn die niet
gecontacteerd werden, dan worden zij
verzocht zich kenbaar te maken bij de
Directie Monumenten en Landschappen
van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

LIJST MET AFKORTINGEN

AML - Archives et Musée de la
Littérature, Bruxelles (Belgique)
BUP/BSE - Bruxelles Urbanisme
et Patrimoine / Brussel
Stedenbouw en Erfgoed
CIBG - Centrum voor Informatica
voor het Brusselse Gewest
CIDEF - Centre d'Information, de
Documentation et d'Étude du Patrimoine
KBR - Koninklijke Bibliotheek van België
KCML - Koninklijke Commissie voor
Monumenten en Landschappen
KIK-IRPA - Koninklijk Instituut voor
het Kunstpatrimonium / Institut
royal du Patrimoine artistique
KMKG - Koninklijke Musea voor
Kunst en Geschiedenis
KMSKB - Koninklijke Musea voor
Schone Kunsten van België
SAB - Stadsarchief Brussel

ISSN

2034-5771

WETTELIJK DEPOT

D/2018/6860/023

Cette revue paraît également
en Français sous le titre
Bruxelles Patrimoines.

Erfgoed Brussel Reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu ?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken
en kantoren

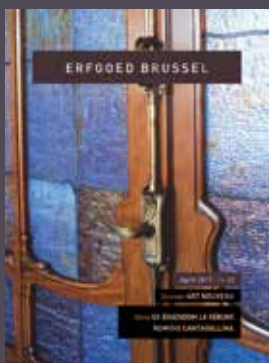
017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

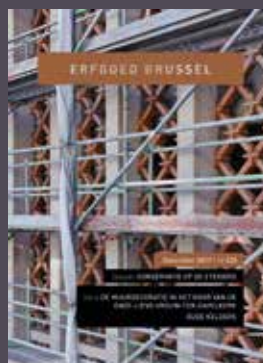
Laatste nummers

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

2018
EUROPEAN YEAR
OF CULTURAL
HERITAGE
#EuropeForCulture

BRUSSEL STEDENBOUW EN ERFGOED
GEWESTELIJKE OVERHEIDSDIENST BRUSSEL

20 €

ISBN 978-2-87584-164-3